

ROMANTICKÝ POLYTEISMUS A DRUHÉ OSVÍCENSTVÍ Rorty v pozdní perspektivě

„Víte, čím větší věci někdo věří,
tím vzteklejc pohrdá těma,
co v ně nevěří.“

Páter Jošt (*Továrna na Absolutno*)¹

Rorty „od konce“ a druhé osvícenství²

Text *Pragmatismus jako romantický polyteismus* Rorty poprvé publikoval v roce 1998.³ Svým obsahem i stylem se zdá již výrazně vzdálen dílu, s nímž byl Rorty v českém prostředí patrně nejvíce spojován: *Filozofie a zrcadlo přírody* (1979).⁴ V Rortyho myšlení lze vystopovat dva zásadní posuny,⁵ z nichž ten druhý se začíná formovat v průběhu osmdesátých let a vrcholí knihou *Kontingence, ironie a solidarita* (1989).⁶ Ta vytváří i kontext textu, který nyní přinášíme v českém překladu.

¹ K. Čapek, *Továrna na Absolutno*, in: týž, *Skoro modlitby*, sestavil M. C. Putna, Praha 2020, str. 67.

² Vydání této studie bylo podpořeno programem Univerzitní výzkumná centra UK č. UNCE/24/SSH/026.

³ Tato Rortyho esej vyšla v originále celkem třikrát: srv. R. Rorty, *Pragmatism as Romantic Polytheism*, in: 1) M. Dickstein (vyd.), *The Revival of Pragmatism. New Essays on Social Thought, Law, and Culture*, Durham – Londýn 1998, str. 21–36. 2) R. Rorty, *Philosophy as Cultural Politics. Philosophical Papers, Volume 4*, Cambridge 2007, str. 27–41. 3) R. Rorty, *Pragmatism as Anti-Authoritarianism*, vyd. E. Mendieta, Cambridge 2021, str. 24–46.

⁴ Srv. R. Rorty, *Filozofie a zrcadlo přírody*, Praha 2012. Srv. také debaty kolem vydání českého překladu: R. Šíp, *Rortyho „Zrcadlo“ konečně v českém střihu*, in: *Filozofický časopis*, 6, 2012, str. 849–867; M. Ritter, *Rortyho pojetí poznání*, tamt., str. 869–883.

⁵ Zjednodušeně můžeme poté chronologicky rozlišovat raného (60. léta), středního (70. léta) a pozdního Rortyho (80. léta a dále). Posun, který v textu sleduji a který je relevantní v souvislosti s textem *Pragmatismus jako romantický polyteismus*, je posun mezi střední a pozdní fází. Proto také používám v textu tyto termíny.

⁶ Srv. R. Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge 1989.

Rorty se v osmdesátých letech stále více odklání od analytického (a zároveň akademického) stylu myšlení a směřuje k pokusu o znovuoživení a syntézu idejí starších pragmatiků, Williama Jamese a především Johna Deweyho. Zároveň jak v *Kontingenci*, tak v kratších textech z devadesátých let přibývá odkazů na další autory kontinentální tradice: zejména na Nietzscheho, Habermase a Derridu.

Pokud bychom mezi fázemi Rortyho myšlení hledali kontinuitu, můžeme obecně tvrdit, že jeho antifundacionalistické a antireprezentacionalistické pojetí poznání ze sedmdesátých let nachází v dalších dekádách výraz v oblastech, které mu byly dříve spíše cizí – v politické a sociální filosofii.

Tato snaha číst Rortyho „od konce“, tedy z perspektivy vědomého odklonu od ryze epistemologického zájmu o „mysl jako zrcadlo“, ale zároveň v jistém slova smyslu jako rozvíjení tohoto odklonu, se stala dominantním interpretačním klíčem k jeho dílu.⁷

Jedním z nejvýznamnějších hlasů tohoto výkladu je i jeden z Rortyho prominentních žáků, Robert Brandom, který v přednáškovém cyklu *Spinoza Lectures* (2023)⁸ – a ještě výrazněji v předmluvě k Rortyho posmrtně vydané knize *Pragmatism as Anti-Authoritarianism* (2021)⁹ – ukazuje, že antireprezentacionalistický motiv středního Rortyho získává v jeho pozdním období „pouze“ jiný výraz, tj. eticko-politický.

Brandom propojuje středního a pozdního Rortyho poukazem na jeho ambivalentní vztah k osvícenství. Dle Brandoma je v Rortyho specifickém pojetí osvícenství sice chápáno jako nositel normativní autonomie a radikálního antiautoritářství, avšak v oblasti epistemologie zůstává uvězněno v „tyranii reprezentacionalismu“.¹⁰

Právě v této ambivalenci se podle Brandoma vyjevuje Rortyho přetrvávající leitmotiv. V Brandomově čtení Rorty v souvislosti s osvícenstvím poukazuje na společenský původ normativity a prostřednictvím myšlenky autonomie směřuje k pokračování projektu dospělosti v anti-autoritářském pragmatismu, tzv. „druhém osvícenství“.

⁷ Srv. např. Ch. Voparil, *Rorty Reader*, New Jersey 2010, str. 28. Týž, *Reading Rorty „Politically“*, in: *Filozofia*, 66, 2011, str. 963–970; pro historičtější přístup srv. např. N. Gross, *Richard Rorty. The Making of American Philosopher*, Chicago 2008.

⁸ R. Brandom, *Pragmatism and Idealism: Rorty and Hegel on Representation and Reality*, Oxford 2023.

⁹ R. Brandom, *Achieving the Enlightenment*, in: R. Rorty, *Pragmatism as Anti-Authoritarianism*, vyd. E. Mendieta, Cambridge 2021.

¹⁰ Tamt., str. XXI.

Brandom si však všímá i toho, že podle Rortyho osvícenství obsahovalo také autoritářské prvky. Ty spočívají ve víře v universální význam vycházející z reprezentacionalistického pojetí pravdy. Řečeno s Brandomem: Rorty chápe sebejistý osvícenský rozum, a především jeho epistemologickou podobu, „v normativních termínech – jako specifický druh autority“.¹¹

Brandomem formulovaný leitmotiv Rortyho díla lze shrnout následovně: věříme-li, že existuje jediný správný a pravdivý popis světa (rozuměj ten náš, resp. ten, který se shoduje se skutečností, adekvátně ji reprezentuje), máme tendenci jej vnucovat druhým. Takový postoj lze chápat jako formu autoritářství, která – pokud se institucionalizuje – přináší neblahé důsledky. Tento postoj zároveň znemožňuje skutečnou odpovědnost, protože odkaz na autoritu stojící vně či „nad“ samotným procesem zdůvodňování obchází jak zdůvodňování, tak znesnadňuje připsání činů konkrétním aktérům. Rorty (a Brandom) tak zároveň naznačují, že názory – v pragmatismu vždy chápáné jako chování či praktiky –, které zakládají svou platnost na něčem stojícím mimo rámec konsensuálně utvářeného, tj. společné zkušenosti, se nakonec musí projevit jako sociálně hierarchická podoba mezilidských vztahů spojená s exkluzí. Jednoduše řečeno, kdo má přístup k „vnějšímu zdroji pravdy“, získává moc nad ostatními.¹²

Polyteismus, pluralismus a nietzscheovská romantika

A lze říci, že právě v eseji *Pragmatismus jako romantický polyteismus* toto základní přesvědčení získává vyznění, které zahrnuje odstíny charakteristické pro Rortyho pozdní myšlení. Objevuje se zde tedy v pozadí jeho – byť fragmentárních – úvah o etice, politice i náboženství.

Rorty v tomto textu nejprve k popisu svého projektu využívá metaforu polyteismu a symbolicky propojuje Jamese, Milla a Nietzscheho. Spojuje je především to, co se v rámci klasického pragmatismu označuje jako pluralismus.

¹¹ Srv. tamt., str. XVII. Podobnou interpretaci srv. také J. McDowell, *Towards Rehabilitating Objectivity*, in: R. Brandom (vyd.), *Reading Rorty*, Malden 2000, str. 109–110.

¹² Viz také Peircovy metody fixace přesvědčení, zvláště tzv. „metoda autority“, kterou Peirce demonstruje právě na příkladech hierarchických sociálních formací. Srv. N. Houser – Ch. Kloesel (vyd.), *The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings*, I (1867–1893), Bloomington 1992, str. 117–118.

Když tak Rorty tvrdí, že pragmatismus je „polyteistický“, znamená to především dvě věci: za prvé, že člověka a jeho vztahy nelze uchopit jedním hlediskem či teorií; naopak, člověk je mnohostí projevů, které nelze snadno uspořádat do hierarchie. A za druhé, že tato antropologická teze je zároveň i etickým postojem.

Z toho plyne, že neexistují lidská přání a potřeby, které by měly být privilegovány z principu. Některé podle Rortyho právem upřednostňujeme, ale jejich třídění je nutné provádět pragmaticko-utilitaristicky, tedy s cílem maximalizace lidského štěstí.

Tento důraz na pluralismus, který ústí v antiautoritářský étos a v požadavek tolerance, se dále konkretizuje do klíčové distinkce mezi soukromým a veřejným.

A je to Nietzsche, kterého Rorty chápe jako představitele soukromého, tj. romantiky. Jako prototyp postoje založeného na odstupu, redskripci a sebe-tvorbě,¹³ který je však irelevantní pro veřejné účely.

Podle Rortyho tak sice Nietzsche správně polyteisticky rozměňuje monoteisticko-autoritářský postoj a uvolňuje člověka z dusivého moralistického monismu, jeho postoj však zůstává „pouze“ romantický. Není doplněn normativními nároky osvícenského rozumu, očištěného od autoritářství.

Náboženství, demokracie a deweyovské osvícenství

V čem konkrétně toto antiautoritářství, klíčové pro definici veřejného, spočívá, je patrné až z dalších pasáží textu. Zde je představeno Deweyho pojetí náboženství, či lépe řečeno jeho náboženské pojetí demokracie.

Je třeba dodat, že Rorty v zásadě nic nenamítá proti jakékoli formě náboženství, pokud je chápáno jako soukromá záležitost. V souladu s pragmatickou tradicí jej pojímá jako prožitek. Tedy opět – redukováný na privátní sféru.

Ovšem stejně jako je demokracie možná – a nezbytná – bez „lásky k pravdě“ či „sémantické tyranie“, musí být i náboženství interpretováno na základě své užitečnosti. Mimo rámec individuální zkušenosti.

Právě Dewey tím, že „redukuje“ náboženství na jeho společenskou užitečnost – ideál bratrství – a tím jej zároveň odkouzluje, vystupuje pro Rortyho jako autor antiautoritářského pragmatismu.

¹³ Podrobněji také in: R. Rorty, *Contingency, Irony, Solidarity*, str. 19–20, 25–26 a také na mnoha dalších místech v knize.

To Rorty ilustruje poznámkou o Deweyho rozchodu s kalvínským pojetím dědičného hříchu a darované milosti. Deweyho interpretace náboženství je pro Rortyho relevantní právě proto, že artikuluje osvobození od zvnitřnělé mateřské autority, od hierarchického mezilidského vztahu spojeného primárně s přenosy pocitů provinilosti. Oproti tomu James, dle Rortyho, chápe náboženství stále autoritářsky. Jako „hlas“ či „Ty“ s normativními nároky.

Demokracie tak podle Rortyho nepotřebuje křesťanského Boha jako normativně závazné „Ty“ či jako zdroj metafyzického založení politiky, nýbrž spíše myšlenku bratrství, v níž se artikuluje ideál vytvoření nehierarchického společenství usilujícího o maximalizaci lidského štěstí.

Právě zde, *per analogiam* s náboženstvím, vidíme myšlenku antiautoritářství: demokracie bez reprezentacionalismu (či metafyziky), jak si ji Rorty představuje, znemožňuje založit autoritu na čemkoli, co neprojde deliberativně utvářeným konsensem. Zároveň umožňuje klást nárok na odpovědnost, protože každý názor je připsatelný a je součástí procesu zdůvodňování. Úplná demokracie je tak koncem metafyziky.

Whitman, redeskripce a cíle myšlení

Poté je ovšem na místě se ptát, kde jsou ony romantické prvky, které mají Rortyho pragmatismus definovat. Standardní možností je, jak bylo uvedeno výše, vidět je redukované na soukromou sféru, jak naznačují pasáže textu o Nietzsche, Millovi a Jamesovi.

Romantické prvky by však bylo možné spatřovat i v závěrečných odstavcích, které vedle Deweyho odkazují také k Whitmanovi. Právě v těchto místech se ale ukazuje, jak se Rorty Deweymu, stále především prostřednictvím odlišení soukromého a veřejného, vlastně vzdaluje.

Zdánlivě je sice Rortyho romantizující pointa velmi deweyovská: individuální štěstí je možné jen v politické komunitě organizované demokraticky. Ta zároveň umožňuje pocít náležení, protože ten lze zakoušet pouze v rámci konkrétního, světského vztahu – nikoli vůči transcendentnímu „Ty“ či ahistorickému jenseits.

Tato komunita pak představuje ideál, utopii, kterou Rorty způsobem, který je pro něj příznačný, dokonce nacionalizuje.¹⁴ Romantický patos,

¹⁴ Srv. především R. Rorty, *Achieving our Country*, Cambridge 1998. Zvláště první kapitola: „American National Pride: Whitman and Dewey“, str. 3–38.

odříznutý od metafyzických rámců, je tak přenesen primárně na mezilidské vztahy a demokratické instituce.

Ovšem, jak víme z jiných Rortyho textů, Rorty si z Deweyho vypůjčuje „pouze“ rétoriku či slovník demokracie,¹⁵ nikoli jeho „široké“ pojetí spočívající v celku habitualizovaných demokratických praktik.¹⁶ Slovník demokracie je totiž tím jediným, co po antirepresentacionalistické rekonstruktivní redeskripci může být přijato.

To však vyvolává otázky po realizovatelnosti oné maximalizace štěstí a vytvoření nehierarchického solidárního společenství. Je totiž zřejmé, že odlišení mezi soukromým a veřejným, stejně jako propojení romantického sebezdokonalení či afektivního vztahu ke komunitě s osvícenskou odpovědností vůči druhým, si žádá širší politicko-spoločenskou definici demokracie.

Jinak řečeno, je otázkou, zda lze – tentokrát navzdory Deweymu – oddělit demokratický prostor definovaný politicky od prostoru, kde je naše chování a prožívání „jen“ soukromou záležitostí. Navíc, pokud si klademe tak komplexní cíl, jako je lidské štěstí (a předpokládáme tedy, že je spojeno s myšlenkou demokracie), možná je třeba komunitu reorganizovat demokraticky celostně, včetně sfér, které běžně chápeme jako soukromé, a zahrnout do ní i další lidské činnosti přispívající k fungování celku, jak ostatně naznačuje právě Dewey.¹⁷

To samé lze patrně namítnout i proti Rortyho pojetí autority, která se má v demokratickém konsensu zvláštním způsobem rozmělnit. Má totiž být distribuována mezi „všechny“, a tím zároveň nebýt přístupná nikomu. I zde je otázkou, zda toto idealistické pojetí není v rozporu s pragmatickým, praktickým východiskem, na jehož základě se spíše zdá, že autorita je výsledkem konkrétního střetávání, přesvědčování, nátlaku a především nevychází výhradně z diskursivně chápané deliberace.

¹⁵ Např. R. Rorty, *The Priority of Democracy to Philosophy*, in: týž, *Objectivity, Relativism and Truth. Philosophical Papers*, 1, Cambridge 1991, str. 175–196. Rorty zde rozlišuje mezi „pouhou“ pojmovou či rétorickou artikulací liberální demokracie a pokusem založit demokracii filosoficky (či metafyzicky, srv. str. 178). Rorty se staví za první možnost, zatímco tu druhou spojuje například s Habermasovým myšlením a jeho „transcendentálním argumentem“, s nímž explicitně a dlouhodobě polemizoval. Srv. např. R. Rorty, *Universality and Truth*, in: týž, *Pragmatism as Anti-Authoritarianism*, zvl. str. 54–58.

¹⁶ Srv. R. Frega, *Pragmatism and the Wide View of Democracy*, Cham 2019.

¹⁷ Srv. A. Honneth, *Democracy as Reflective Cooperation. John Dewey and the Theory of Democracy Today*, in: *Political Theory*, 26, 1998, str. 763–783. I tento text lze považovat za svého druhu kritiku Rortyho distinkce.

Závěrem je tak vhodné alespoň upozornit na to, že právě hlavní motiv procházející textem *Pragmatismus jako romantický polyteismus*, a vlastně Rortyho pozdním myšlením jako takovým, se stal předmětem největších kritik, kterých si Rorty za svou profesní kariéru užil více než dost.¹⁸

Ať už tedy lze, či nelze tuto distinkci v jakékoli podobě udržet, lze shrnout, že v *Pragmatismu jako romantickém polyteismu* Rorty předkládá čtenářům především koncentrovanou verzi svého pragmatismu jako praktického myšlení obráceného především do světa a k druhým lidem. Pragmatismu rekonstruktivního a konsekvenencialistického, jenž pravdivost idejí spojuje s jejich prakticko-orientační a existenciální hodnotou. Pragmatismu, který dovádí základní premisy tohoto hnutí až na samou krajnost – patrně proto, aby je otestoval.

Spojovat pragmatismus s Nietzsche, Millem či romantismem, nebo smířit romantismus s osvícenstvím se pak nemusí jevit jako nonsens, nýbrž jako artikulace určité představy o tom, co je filosofie, jaká je její funkce a jaké jsou její cíle.

Štěpán Raška

¹⁸ Nejznámější kritika, která s Rortyho distinkcí polemizuje explicitně: N. Fraser, *Solidarity or Singularity? Richard Rorty Between Romanticism and Technocracy*, in: *PRAXIS International*, 3, 1988, str. 257–272. Další, které jsou relevantní: srv. zvl. S. Benhabib, *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*, New York 1992, zvl. str. 106–113. Dále S. Dieleman, *Revisiting Rorty: Contributions to a Pragmatist Feminism*, in: *Hypatia*, 25, 2010, str. 891–908, nebo Ch. Mouffe, *Deconstruction, Pragmatism and the Politics of Democracy*, in: S. Critchley – Ch. Mouffe (vyd.), *Deconstruction and Pragmatism*, London 1996, str. 1–13. Velmi přehledné shrnutí srv. také L. Erez, *Reconsidering Richards Rorty's Private-Public Distinction*, in: *Humanities*, 2, 2013, str. 193–208. V českém prostředí srv. R. Šíp, *Rorty a pragmatistické pojetí problému soukromé a veřejné*, in: *Filozofia*, 66, 2011, str. 981–991.